

Könyvszemle

Roderick Jones

Conference Interpreting Explained

(Manchester: St. Jerome Publishing, 1997. 156 pp)

Szabó Csilla

A St. Jerome Kiadó gondozásában megjelent *Translation Theories Explained* (szerkesztő: Anthony Pym) sorozat kötetei arra vállalkoznak, hogy a kortárs fordítástudomány különböző aspektusait, illetve a fordításelmélet főbb kérdéseit mutassák be a terület legfrissebb eredményei iránt érdeklődő olvasóknak.

Roderick Jones könyve, a *Conference Interpreting Explained*, a sorozat ötödik kötetként látott napvilágot. Címéből – amely a sorozatcímmel összecseng – joggal vonhatjuk le a (talán túl korai) következtetést, hogy a kötetben a konferencia-tolmácsolás elméleti vonatkozásairól fogunk olvasni. A kiadó könyvismertető füzetében hangsúlyozza, hogy a kötet elsősorban gyakorlati tanácsokkal szolgál a tolmácsolást tanulók és oktatók számára, ugyanakkor számos elméleti jellegű megközelítést is tartalmaz, ezért hézagpótló szerepet tölt be a tolmácsolással foglalkozó irodalomban.

A könyv előszavának nyitó soraiban Jones maga is rámutat, hogy nem az elméleti kutató szemszögéből kívánja vázolni a tolmácsolás folyamatát, hanem az Európai Unió intézményeiben megedződött tolmács nézőpontjából, aki a mindennapi gyakorlat során szerzett tapasztalatait veti papírra. A szerző bevallja, hogy a kötet egyrészt nem veheti fel a versenyt a témával kapcsolatban megjelent „modern

elméleti munkákkal”, másrészt nem adhat receptet a konferencia-tolmácsolás technikáinak elsajátítására sem; mindössze arra vállalkozik, hogy világos, könnyen emészthető formában *leírja* a folyamatokat. Jones könyvét négy célcsoport figyelmébe ajánlja: tolmács hallgatóknak és kezdő tolmácsoknak, a tolmácsolást oktatóknak, valamint olyan műkedvelő érdeklődőknek, akiket mindig is lenyűgözött a tolmácsok munkája.

A szerző mindjárt az első fejezet Bevezetőjében (*Introduction*) megoszt az olvasóval néhány alapvető műhelytitkot, amelyek ismerete nélkül a tolmácsolást csak amatőr szinten lehet művelni. (Ilyen alapelvek például: fogalmazzunk egyes szám első személyben, a tolmácsolt szöveg mintegy kétharmadát tegye ki az eredetinek, stb.). Ugyanitt definiál Jones néhány olyan alapfogalmat is, amelyek főként Uniói kontextusban használatosak (pl. *relé* = közvetítő nyelv igénybevétele, vagy *retúr* = idegen nyelvre történő tolmácsolás, stb.). A fontosabb definíciókat a könyv végén egy (meglehetősen szűkös) glosszárium is tartalmazza. Amellett, hogy a meghatározások között néhány újdonságnak számítató definíció is szerepel (*pat phrases*, *delegate*), találunk néhány olyan, a szakirodalom által már kikristályosított fogalmat is (*theme*, *rheme*, *source and target language*), amelyek itt pontatlan és meglehetősen homályos megfogalmazásban jelennek meg. Mindenesetre elgondolkoztató, hogy vajon miért nem törekedett a szerző legalább a kötet gerincét alkotó két kulcskifejezés, a konszekutív-, és a szinkron-tolmácsolás pontosabb körülírására.

A második fejezet (*Basic Principles of Consecutive Interpreting*) a konszekutív, azaz követő tolmácsolás rejtelseibe ve-

zeti be az olvasót. Jones a konsekutív tolmácsolás folyamatát három fő fázisra osztja: megértés (*understanding*), elemzés (*analysis*) és célnyelvi megfogalmazás (*re-expression*). A megértés fázisában a tolmácsnak arra kell törekednie, hogy aktívan, s egyben szelektív módon figyeljen, s a beszéd jelentését, illetve értelmét (*sense*) keresse. Ezt követi az elemzés szakasza, amikor a tolmács először is megállapítja, hogy milyen szövegtípussal van dolga, s ennek ismeretében fog regisztert választani, és megfelelő stílusban, adekvát szóhasználattal fogalmazni.

Jones több ízben is kihangsúlyozza, hogy a konsekutív tolmácsolás során az egyes gondolatok közötti logikai kötőelemekre rendkívül nagy figyelmet kell fordítani, hiszen a célnyelvi megfogalmazás fázisában ezek a kötőelemek egyfajta jelzőtáblaként fognak szolgálni nem csupán a gondolatok összekapcsolásában, de a szöveg egészének értelmezésében is. Az elemzés szakaszában a tolmács megpróbálja megtalálni az elsődlegesen fontos információkat, amelyek a beszéd logikai vázát alkotják, majd a papírra vetett jegyzetek alapján – memóriája segítségével – felidézi, és megfelelő stílusban „szintetizálja” a hallottakat. A célnyelvi megfogalmazás előtt a tolmácsnak lehetősége van arra is, hogy a vitás pontokat az előadóval tisztázza, ami a szinkrontolmácsolás során természetesen nem adatik meg.

A célnyelvi megfogalmazás szakaszában Jones arra figyelmeztet, hogy a szóról szóra történő tolmácsolás hiba, a tolmácsnak kötelező jellegű változtatásokat kell elvégeznie, amennyiben megfelelő nyelvi közvetítést kíván végezni. Megjegyzendő, hogy Jones nem zárkózik el kellő határozottsággal a szóról szóra történő fordítástól, holott ez homlokegyenest ellenkezik a szerző által korábban támogatott értelemközpontú megközelítéssel, s inkább a tolmácsolásról alkotott negatív képzetársításokat segíti.

Ugyanebben a fejezetben olvashatunk

hasznos tanácsokat a tolmács előadásmódjára vonatkozóan. A szerző jelentős szerepet tulajdonít a szem-kontaktusnak, valamint olyan szupraszegmentális elemeknek, mint a beszédtempó, az intonáció, a hangszin vagy a hanglejtés. Ugyanitt tér ki Jones röviden a tolmács célnyelvi képességeire, amely Uniók kontextusban leggyakrabban az anyanyelv ismeretét jelenti. Helyesen mutat rá, hogy a tolmácsnak nemcsak célnyelvi, hanem anyanyelvi képességeit is fejlesztenie kell. Ezen belül leginkább szókincsét és szónoki képességeit kell csiszolnia, hiszen a tolmács egyben rétor is.

A kötet harmadik fejezete (*Note-taking in Consecutive Interpreting*) a követő tolmácsolás során alkalmazott jegyzetelési technikákról szól, és tartalmilag sokkal átgondoltabb, rendszerezettebb, mint az előző fejezet. A szerző felhívja az olvasó figyelmét, hogy a jegyzetelés csupán a memória megtámogatására szolgál, s egyúttal arra készíti a tolmácsot, hogy a beszéd vázát logikusan építse fel, s az elhangzottakat foglalja rendszerbe. A fejezet egyfajta módszertani „használati utasítás”, amely nemcsak a gyakorló tolmácsoknak, hanem a tolmácsolást oktató pedagógusoknak is hasznos olvasnivaló. A fejezet végigköveti a jegyzetelési folyamat különböző fázisait, s angol nyelvű példákon keresztül illusztrálja, hogyan kell a technikákat gyakorlatban alkalmazni. Jones számos valóban hasznos ötlettel szolgál arra nézve, hogy mennyit és hogyan jegyzeteljünk, milyen nyelven, továbbá milyen szimbólumokat, rövidítéseket használjunk. Külön szól a kohéziós elemekről, az igeidők, a segédigék, végződések lejegyzési technikájáról, továbbá a nyilak, számok szerepéről.

Talán még érthetőbbé és láthatóbbá tehetné volna Jones a jegyzetelés folyamatát, ha a két, mára klasszikussá vált jegyzetelési iskola, a francia Rozan (1956), és a német Matyssek (1989) által kidolgozott minimum, illetve maximum-elv kü-

lönbségeit mutatja be, esetleg példákon keresztül illusztrálva.

A fejezetben alkalmazott példák remekül támasztják alá a szerző deskriptív jellegű magyarázatait, túlságosan leszűkítik azonban a kontextust. A példák túlnyomó többsége ugyanis tipikus Uniós szituációkra épül, amely ismerős lehet a Közösség 15 tagállamát képviselő tolmácsok számára, mégis idegenül csenghet egy más európai országban, netán más kontinensen dolgozó tolmácsnak.

A jegyzetelési technikákról szóló fejezetről mindazonáltal elmondhatjuk, hogy nemcsak kiváló rezümé, de jól használható segédanyag is, hiszen a téma minden részletére kiterjed, és olyan közvetlenül alkalmazható ötleteket, javaslatokat fogalmaz meg, amelyeknek különösen a kezdő tolmácsolók láthatják hasznát.

A könyv negyedik, leghosszabb fejezete (*Simultaneous Interpreting*) arra keres választ, hogy milyen nehézségeket rejt a szinkrontolmácsolás, s milyen problémákkal kell a tolmácsnak szembesülnie, ha jó minőségű munkát szeretne végezni. Hasonlóan a konszekutív tolmácsolásról írt fejezethez, a szinkrontolmácsolás során felmerülő mindennapi problémák boncolgatása hangsúlyosabb szerepet kap, mint a folyamat elméleti háttérének elemzése. Furcsa módon, a két különböző módusz (követő és szinkron) folyamatának leírása között nem fedezhetünk fel drasztikus eltéréseket. A megértés és az elemzés fázisa mindkét esetben megtalálható, Jones csupán a harmadik lépcsőfoknál lát különbséget: míg a konszekutív tolmácsolás esetében Jones célnyelvi megfogalmazásnak (*re-expression*) nevezte a tolmács beszédprodukciónak, a szinkrontolmácsolásnál átformálásnak (*reformulation*) hívja, magyarázattal azonban nem szolgál.

Ha jobban megfigyeljük, Jones lényegében a Seleskovitchék által kidolgozott folyamatábrázolás fázisait írja le (*comprehension – deverbilisation / sense – reformulation*), csak némileg szerencsétlenebb szó-

használattal él (*understanding, analysis*). Csupán az általánosságok szintjén marad az olyan lényeges fogalmak magyarázatánál is, mint például az anticipáció, az egyszerűsítés, illetve a kihagyás.

Mostohán bánik szerzőnk a memóriával is: míg a konszekutív tolmácsolásról írott fejezetben csupán egy rövid kitérőt tesz (itt is főként a jegyzetektől történő felidézés stratégiáira koncentrálna), a szinkrontolmácsolás tárgyalásánál szóba sem kerül a memória szerepe. Sajnálatos, hiszen legalábbis említés szintjén utalt volna például Gile feldolgozási kapacitás-modelljére, (ahol a memória, mint erőfeszítés [*effort*] kulcsszerepet játszik), vagy a trieszti iskola interdiszciplináris kutatásainak eredményeire.

A szalámi-technika, a nyelvek különbözőségéből adódó szórendi problémák, a takarékoság illetve az egyszerűsítés elve mind olyan módszer, amelynek tudatos alkalmazása, és mind mélyebb elsajátítása a szinkrontolmácsolás minőségi javulásához vezet. A gyakorló tolmácsok hasznos iránytűje lehet tehát ez a fejezet is. Nélkülözi azonban a mélyebb elméleti megfogalmazásokat, hiszen Jones ebben a fejezetben sem vállalkozik arra, hogy megmagyarázza, *hogyan* sajátítsuk el az egyes technikákat, mindössze leírja, s rendszerezett formában tárlja azokat.

Hosszas fejtegetésekbe bocsátkozik ugyanakkor a szerző, amikor arra keres választ, mit is kell tennünk, ha nem ismerünk egy szót, vagy kifejezést, annak ellenére, hogy maga is bevallja: ez az eset igen ritka. Nem tér ki ugyanakkor egy másik, elég gyakori problémára, nevezetesen amikor a tolmács nem érti a beszélő akcentusát. Igaz, Jones számára a probléma nem, vagy csak nagyon ritkán jelentkezik, hiszen az Európai Unió egyik legfőbb nyelvi szabálya, hogy mindenki az anyanyelvén beszélhet (és beszéljen is, megkönnyítendő a tolmácsok dolgát). A könyv azonban nem csupán azoknak íródott, akik az Európai Unió intézményrendszerén belül tolmá-

csolnak, hanem azoknak is, akik az Unió és nem tagállam viszonyában, illetve nem tagállamok egymás közti kommunikációjában végeznek nyelvi közvetítést.

Egy ennyire gyakorlatias szemszögből összeállított kötet esetleg szólhatott volna néhány szót a tolmács érdekeinek védelméről, és a minőségbiztosítás lehetséges formáiról. S ha már annyit dicsértük a praktikumot: több szó eshetett volna a tolmácsolási eseményre való felkészülésről, amely a jó tolmácsolásnak elengedhetetlen előfeltétele még akkor is, ha valaki évtizedes tapasztalattal rendelkezik.

Azok az olvasók, akik Jones könyvéből a konferencia-tolmácsolás folyamatairól a kurrens tolmácsolás-, illetve fordításelmélet kontextusába helyezve szerettek volna ismereteket szerezni, bizonyára csalódnak fognak. A konferencia-tolmácsolás alapfolyamatairól a könyv ugyan részletes képet ad, mégis hiányérzetünk lehet, hiszen nem illeszkedik a kép a kortárs modellek egyikébe sem, nem keres párhuzamokat, nem tartalmaz referenciákat korábban megjelent tanulmányokra. Bár gondolatai több ízben is rímelnék a Seleskovitch-Lederer féle iskola elképzeléseire (ld. például „sense”/ *théorie du sens*), ugyanakkor nem keres további illeszkedési pontokat sem ezzel, sem más egyéb elméleti jellegű munkával. Teljessé teszi a kötetet a glosszáriumot követő, igényesen összeállított bibliográfia, amely a sorozatszerkesztő Anthony Pym munkáját dicséri.

Roderick Jones könyve mindazonáltal hathatós segítséget nyújthat a gyakorló, ám kellő tapasztalattal nem rendelkező tolmácsoknak, s egyben némi frissítést, újabb ötleteket adhat a szakma „öregjeinek”. A mű valóban hiánypótló, hiszen a konferencia-tolmácsolás gyakorlati megközelítése most első ízben lát ilyen rendszerezett formában napvilágot, és nem kétséges, hogy a tolmácsolást tanulók és tanítók körében egyaránt nagy népszerűségre fog szert tenni.

Nagyezsda Konsztantyinovna Rjabceva

Informacionnije processzi i masinnij perevod.

Lingvisztyicseszkiy aszpekt

(Információs folyamatok és gépi fordítás nyelvészeti megközelítésben)

(Moszkva: Nauka, 1986. 166 pp)

Hollósi Katalin

Rjabceva könyve a gépi fordítást (GF) mint információs folyamatot vizsgálja, s ezt a folyamatot próbálja elhelyezni a társadalom kommunikációs rendszerében. A tanulmány az Orosz (a könyv írásakor még Szovjet) Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének alkalmazott nyelvészeti csoportjában 1983–85 között folytatott munkához kapcsolódik. E munka fő célkitűzései a következők voltak: az angol-orosz GF rendszer tökéletesítése és beindítása, az output szövegek utószerkesztése, az utószerkesztés optimális mértékének meghatározása a fordítás jellegtől és felhasználási körétől függően. A szerző kutatásai elsődlegesen a tipushibák feltárására, és a fordítórendszer tökéletesítésének nyelvészeti megalapozására irányultak az eredeti szövegek és a rendszer által fordított szövegek egybevetése útján.

Az utóbbi feladat legfőbb akadályának Rjabceva azt tartja, hogy a kommunikáció kutatása során mindeddig kevés figyelmet kapott a természetes nyelvek eltérő kommunikációs helyzetekben való használatának kérdése. A fordításnak azon modelljei, amelyek a forrásnyelv (FNy) és a cél nyelv (CNy) rendszerének, struktúráinak megfeleltetéseként írják le a folyamatot, nem kielégítőek annak GF rendszeren belüli modellezéshez, illetve a fordítórendszerek hiányosságainak orvoslásához. Rjabceva a fordítást mint nyelvek közötti információs folyamatot közelíti meg, s

első lépésként ezt a folyamatot megpróbálja elhelyezni a társadalom információs modelljében.

A GF szempontjából praktikusán úgy tehető fel a kérdés: van-e különbség az eltérő információs helyzetekhez köthető szövegek (szövegtípusok) fordítási mechanizmusában? A kommunikációs típusok hagyományos felosztása megkülönbözteti 1. a természet és a társadalom leírására, értelmezésére szolgáló információ átadását, 2. az egyén társadalombeli viselkedését szabályozó információt, 3. a művészi tevékenységi formákban megnyilvánuló információt és 4. mindezek transzformációját közösségi beszédformákba. Ebben a hagyományos felosztásban a fenti négy terület elhatárolása nehéz és gyakran önkényes, és kimarad belőle a kommunikációnak egy mind fontosabbá váló területe: a tömegkommunikáció. A tömegkommunikáció fogalma sincs pontosan definiálva. Általában a „komoly, tartalmas mondanivalót” megfogalmazó, sajtó, rádió, televízió stb. által közvetített szövegeket értene rajta, s az értelmezésben gyakran egybemosódik a közvetített szövegmű (a tömeginformáció) és a csatorna (a tömeginformatika).

Rjabceva éppen a tömegkommunikációs aktusokban (és az ott létrejövő szövegekben) látja a kommunikáció egyik alap-típusát. Az ilyen típusú szövegekre jellemző, hogy: *a)* a „tömeges”, átlagos befogadó számára készülnek; *b)* tömeges terjesztésre kerülnek, és hatásukat is nagy tömegben fejtik ki; *c)* a szöveg alkotói nem tesznek különbséget a leendő felhasználók között. Ezen jellemzők alapján nem csak a hagyományos értelemben vett tömegkommunikáció (a sajtóban stb. megjelenő szövegek) sorolható ebbe a típusba, hanem pld. a szépirodalom egy jelentős része is.

A „tömegfogyasztásra készülő” szövegekkel Rjabceva a szakmai irányultságú, speciális kommunikációs helyzetekben születő szövegeket állítja szembe, melyeket éppen az különböztet meg az előbb

tárgyalt típustól, hogy *a)* egy konkrét szakterület művelőit tekintti címzettnek és *b)* szakmailag releváns információt közvetít.

Harmadik fő típusként a nem-hivatalos érintkezés szövegeit különíti el: ezek megkülönböztető jegyei *a)* az egyedi szövegalkotás és *b)* a konkrét kommunikációs partner, aki nem hivatalos vagy szakmai minőségében van jelen.

A tömegkommunikáció-szakmai kommunikáció-nemhivatalos érintkezés hármását Rjabceva a vevő fél meghatározásával vezeti be, de a felosztást a kommunikációs folyamat többi tényezője (az adó, a kód, a csatorna) által is igazolva látja. Szakmai kommunikáció esetében az adó fél is elsősorban szakmabeli minőségében szerepel, a magánbeszéd adója magánember, míg a tömegkommunikációs aktus adója hatalmi pozícióból, „tudatformáló szerepből” alkotja meg a közleményt. Kód tekintetében ugyancsak elkülöníthető a három terület: a magánbeszéd elliptikus, emocionális nyelvhasználatával szemben a tömegkommunikációra a szemléletes, gyakran patetikus beszédmód a jellemző, a szakszövegekre pedig a racionális felépítésű terminológia, az összetett mondatok, a passzív igei szerkezetek gyakori használata.

A nyelv használójának céljai meghatározzák a közleményben felhasznált nyelvi eszközök körét is. A nyelvhasználati területek fenti elkülönítése módot ad arra, hogy megvizsgáljuk az egyes típusokra jellemző szövegszervező elemeket, illetve a kommunikációs folyamat eredményességének feltételeit. A szövegmegértés folyamatának rekonstrukciója során természetesen figyelembe kell venni a partnerek világról való (feltételezett) tudását, illetve a szöveg által implikált tartalmakat is.

A továbbiakban a szerző elsősorban a szakmai kommunikáció területére koncentrálna, s legfontosabb megoldandó feladatnak e területen a közlemények algoritmikus feldolgozását tartja. A szakmai (vagy speciális) kommunikáció rendszere

a tudományos érintkezés, az államigazgatás, a termelés, az ügyvitel, a szakképzés speciális nyelvhasználatából épül fel. A szakmai kommunikáció „szociolektusait” önálló tendenciák és sajátos jegyek jellemzik. Ezek a rétegnyelvek szűk szakzsargonok helyett – a tudományok fejlődésében megfigyelhető tendenciával párhuzamosan – egyre inkább interdiszciplináris nyelvek, s a megnövekedett információközvetítő lehetőségek mindinkább előtérbe helyezik az egyértelműség követelményét.

A speciális célú nyelvhasználat (Language for Special Purposes) kutatása a hatvanas években indult, s az utóbbi években mind nagyobb szerepet kap a tudományos élet ügymenetében használatos nyelv kutatása. Ennek a nyelvhasználatnak a legjellemzőbb jegye az egységesség és a formalizáltság: a speciális frazeologizmusok, a köznyelvtől eltérő jelentésben használt frazeológiai egységek, a nagyobb referenciális szigor; az oksági kapcsolatok explicit megfogalmazása, a terjedelmes nominális szerkezetek és a nem nyelvi kódok (ábrák, grafikonok) használata.

A szakmai kommunikáció fontos információs forrása a tudományos-műszaki irodalom és dokumentáció fordítása. Ennek automatizálása a nemzetközi információáramlás alapvető feltétele, s itt kapcsolódik a GF az információs rendszerhez. Az ún. scientográfia (publikációk idézésének statisztikai vizsgálata) módszerével például megállapítható, hogy bizonyos külföldi szakmunkákra sokszor nem azért hivatkoznak hosszú ideig, mert azt az adott mű értékei indokolják, hanem mert újabb lefordított szakirodalom nem áll rendelkezésre.

A tanulmány második fejezete a GF gyakorlata és a fordításelmélet viszonyával foglalkozik.

A GF rendszerektől elvárt teljesítmény nem az eredeti „tökéletes” fordítása, hanem egy utószerkesztésre alkalmas szöveg előállítása, illetve más esetekben kivonatos tartalomszolgáltatás, előzetes tájékoz-

tatás céljára. A hetvenes években végzett költségelemzések azt mutatták ki, hogy döntően az utószerkesztési munkák költsége határozza meg a fordítási folyamat költségeit; a cél tehát az, hogy a rendszer minél kevesebb utómunkával legyen képes elfogadható minőségű szövegek előállítására.

Az adott rendszer további fejlesztése érdekében elkerülhetetlen az egyes rendszerek típushibáinak felmérése, elemzése, azok okainak feltárása. Az egyes felmérések összevetéséből képet kaphatunk a GF rendszerek leggyakoribb problémáiról (melyeket természetesen nagyban meghatároz a forrás-, illetve a célnyelv), és összehasonlíthatók a megoldásokra tett javaslatok.

Rjabceva R. Green kutatásait idézi, aki az utószerkesztést végző lektor szempontjából osztályozta a franciából angolra fordító rendszer hibáit: a csoportosítás alapjául az szolgált, mennyire egyszerűen (akár automatizálhatóan) vagy nehezen (sokszor csak a mondat újrafogalmazása/újrafordítása árán) javíthatók az adott hibák. Az első csoportba sorolta például a névelők, elöljárószók, személyes névmások helytelen használatát, a többjelentésű főnevek megfelelői közüli hibás választást, a komoly utószerkesztői munkát igénylő hibák közé a frazeologizmusok szó szerinti fordítását és a szófaj-felismerési hibákat. Green elkülönített egy „szürke zónát”, ahol tulajdonképpen a szerkesztő egyéni nyelvérzékétől, ízlésétől függ, kijavítja-e az adott hibát, például ha nem az általánosan használt, de azonos jelentésű szó került a fordításba.

A nyolcvanas évek elején a GF rendszerek fejlesztése mellett mind nagyobb lendületet kapott az adatbankok, számítógépes szótárak fejlesztése. A nyolcvanas évek GF rendszereit jellemzőik (a kétnyelvűség, az egyirányúság, a szűk tematika feldolgozására elegendő kapacitás, a minőségbeli hiányokat kompenzálni kívánó gyorsaság) elsősorban nagy tömegű monotematikus, standardizált szöveg for-

dítására teszi alkalmassá. A számítógéppel fordított tudományos és hivatalos (tehát a szakmai kommunikáció területéhez tartozó) szövegek vizsgálata során megállapítható, hogy a hibák egy jelentős része abból fakad, hogy a felhasznált szótárakat, adatbankokat nem specializálják, hanem azok az irodalmi nyelvi normákhoz igazodnak, noha a köznyelvi szókincs a speciális kommunikációs helyzetekben jelentősen átalakul.

Rjabceva abból indul ki, hogy mind az egy nyelvű kommunikáció, mind a fordítás egyaránt célirányos beszédtevékenység. A kettő hasonlóságát, illetve különbségeit a következő módon szemlélteti.

A szöveg alkotása során a beszélő a beszédhelyzet, a nyelv és a gondolkodás szintjein keresztül fogalmazza meg a közölni kívánt információt (alkotja meg a szöveget). A szöveg befogadása során általában mind az elhangzott szöveget, mind a nyelvi rendszert, mind a kiinduló helyzetet ismertnek tekintjük, azokra támaszkodva értelmezzük az új információkat.

A fordítás folyamatában a befogadás egyúttal feltétlenül visszacsatolást jelent az eredeti szituációhoz. Rjabceva speciális szövegfeldolgozási helyzeteknek nevezi azokat a szituációkat – mint amilyen pl. a fordítás, a grammatikai, stilisztikai stb. elemzés, a tartalomszolgáltatás –, ahol a befogadó tudatosan törekszik a közlemény háttéréül szolgáló szituáció rekonstrukciójára.

A szövegfeldolgozás célja, hogy felszínre hozza a tárgyi szituációt és az azt leíró logikai állításokat. A közlemény nyelvi struktúrájából a nyelv ismeretében elvégzett megfeleltetések alapján kibontható a logikai struktúra, melyből viszont a logikai operációk ismeretében végzett megfeleltetések révén tudunk következtetni a kiinduló tárgyi struktúrákra. Ezt a műveletsort minden kommunikációs aktusban elvégezzük; a speciális szövegfeldolgozási helyzetek a mindennapos szövegbefoga-

dástól lényegében csak a rekonstrukció tudatosságában különböznek.

Tökéletes fordításnak – már ha létezik ilyen – az eredetivel mind formájában, mind tartalmában teljesen analóg szöveget tekinthetjük. Egy konkrét fordítási folyamat outputja különböző módszerekkel minősíthető: összevethetjük az eredetit és a fordítást (hagyományos értelemben vett lektorálással), hasonlíthatjuk az elkészült szöveget egy etalonhoz, vagy átadhatjuk tesztelésre a szakterületen dolgozóknak: ha az számukra használható, akkor a fordítónak sikerült a szöveget a CNY speciális nyelvhasználatában megalkotnia.

A szerkesztői munka fordítás esetében merőben más jelent, mint az irodalmi szerkesztés: itt az elkészült nyelvi-stilisztikai-logikai hibák javítása a feladat. Gépi fordítással előállított szöveg esetében a javítást végző szerkesztőnek törekednie kell arra, hogy a hibák észlelése mellett lehetőleg azok okait is kimutassa, hiszen ez szolgálhatja a rendszer további fejlesztését.

Rjabceva 1982-ben végzett egy felmérést, amelynek során 3 ívnyi, angolról oroszra fordított számítástechnikai szakszöveg utószerkesztését vizsgálta meg. A hibákat osztályozta, és az alábbi típus-hibákat különböztette meg:

1. Bizonyos szavakat a rendszer nem fordít le. Ennek oka lehet, hogy az adott FNY szó nem szerepel a szótárban, vagy a morfológiai elemzés során történt olyan hiba, ami meggátolta az azonosítást, de okozhatja az eredeti szöveg helyesírási hibája is.
2. Gyakori a Rjabceva által „szótári hibának” nevezett típus, ebben az esetben a szótárban a CNY szó köznyelvi megfelelője szerepel. Ez történik, ha a gép pl. a *to be occupied by doing something* kifejezésben az *occupy* igét a *megszáll* igével fordítja. Ennek javítására a szerző szak-

- szótár létrehozását és használatát javasolja (hiszen valószínű, hogy informatikai szövegben a 'megszállás' jelentés nem, vagy csak igen ritkán fordul elő).
3. „Lexikai hibák”: ha a többjelentésű angol szavaknak nem az ideillő orosz megfelelője került a szövegbe. Ez a típusú hiba azzal lenne orvosolható, ha a szótárban lehetővé válna a kontextus bővebb kifejtése is. Az ilyen típusú hibák forrása lehet a nyelvek közötti aszimmetria is, az angol technikai szövegekben például az oroszhoz viszonyítva jóval több a „megszemélyesítő” kifejezés.
  4. A beszédfordulatok szó szerinti fordítását az okozza, hogy a frazeologizmus önálló egységként nem szerepel a szótárban. Ez a hiba felveti az algoritmikus vagy szótárból történő fordítás kérdését. A szótárbóli kitöltés mellett szól pl. a vonzatok idiomatikus jellege (ti. az előjárószo az adott szóval mindig vagy általában együtt használatos, s nem algoritmikusan elemzendő, hanem a régenssel összefüggésben). A szótári adatok azonban egyelőre igen ritkán térnek ki a kontextusfüggő eltérésekre.
  5. Az előjárósók téves fordítása a program lineáris, automatikus elemzésére vezethető vissza. Mivel az előjárósók többjelentésűek, s jelentésük mindig az adott kontextusnak megfelelően aktualizálódik, ha egy szótárba az előjárókat önálló egységként veszik föl, az törvényszerűen ennek a hibának a gyakori megjelenéséhez vezet.
  6. A leggyakoribb GF hiba a hibás egyeztetés, a vonzatok helytelen használata, hiszen gyakorlatilag bármelyik grammatikai modul hibája okozhatja: hibásan rögzített szófunkció (pl. *using* fordításaként *нослужащие*), nem rögzített anaforikus kapcsolat, stb.
  7. Gyakran okoznak problémát a homonimiák, elsősorban a szófaji homonimiák: a szavanként haladó algoritmusok könnyen felcserélhetik az azonos alakú angol főneveket/igéket, illetve gerundiumot és melléknévi igenevet. Kontextusba helyezve ezek a nehézségek egyértelműen eldönthetők.
  8. Az angol tudományos nyelvezetre igen jellemző passzív szerkezetek fordítása sokszor szintén a fel nem ismert szófaji homonímia miatt helytelen. Ezen kívül gyakori a helytelen CNy melléknévi igenév szintézis, s az a hiba, hogy nem veszik figyelembe a FNy melléknévi igenév + modális segédige kapcsolatot (*станет привыкший* a *will become accustomed* fordításaként *привыкнет* helyett).
  9. Szintén jellemző a műszaki szövegekre a *to be* sűrű jelen idejű előfordulása: a szavanként haladó, kontextust nem vizsgáló algoritmus ezt rendszeresen átülteti az oroszba, ahol pedig az esetek nagy részében Ø kopulát találunk.
  10. Az angol műszaki szövegekben igen sok a gerundium, a különböző igenevek, infinitívuszi alakok; oroszra fordítva a strukturális megfeleltetés nehezen – sokszor nem – értelmezhető szöveget eredményez. Rjabceva deverbális főnevek használatát javasolja, ami szintén egy, a tágabb szöveggörnyezetre „figyelő” algoritmus és szótár alkalmazásával képzelhető el.
  11. A megkülönböztető grafikai jelek (zárrójel, kérdőjel, címek eltérő szedése) felismerése és kezelése szintén problematikus.
- Összefoglalva az elvégzett elemző munka tanulságait, a GF szempontjából Rjabceva a fordítandó szöveg kommunikációs

típusának meghatározását tartja a legelső feladatnak, s a felismert (szak)kommunikációs típusnak megfelelő eszköztárak – adatbázisok, szótárak, algoritmusok – alkalmazását. A leggyakoribb hibák elkerülésére, illetve előfordulásuk ritkítására a szakterületek nyelvhasználatát tükröző, a szóalakat nem önálló lexikai egységeknek megfeleltetni kívánó, hanem azokat szövegkörnyezetükben vizsgáló szótárakra volna szükség.

Rjabceva tizenöt évvel ezelőtt megjelent könyvének az adja az aktualitását, hogy szerzőjük azóta is a fordítókat segítő szótárak elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozik. Legújabb publikációja az angol tudományos nyelv „aktív” vagy más terminussal „kombinatorikus” szótára: Rjabceva, N.K. 1999. *English for Scientific Purposes: Guide to Academic Writing. Combination Dictionary of Scientific Usage*. Moszkva: Flinta-Nauka, 598 pp.

Christiane Nord

Translating as a Purposeful Activity

(Manchester: St. Jerome Publishing, 1997. 154 pp)

Malcolm Coulthard

An Introduction to Discourse Analysis

(London–New York: Longman, 1992. 212 pp)

Dróth Júlia

1. Bevezetés

Ebben a dolgozatban a funkcionalista fordításelmélet és a diskurzuselmélet egy-egy képviselőjének írásán keresztül vetem össze a két irányzat irodalmi művek nyelv-

vészeti szövegelemzéséről vallott nézeteit. Mindkét műből egy fejezetet választottam ki elemzésre: Nord: Chapter 5: *Functionalism in Literary Translation*, Coulthard: Chapter 9: *The Analysis of Literary Discourse*.

A két írás témája eltérő: míg Christiane Nord írása a műfordítási folyamat két végpontjára, a forrásnyelvi szöveg szerzőjének szándékára és a célnyelvi szöveg hatására összpontosít, Malcolm Coulthard diskurzuselmzése a szöveg mint műalkotás legrejtettebb üzeneteit kutatja alkalmazott nyelvészeti eszközökkel.

A funkcionális fordításelmélet és a diskurzuselmélet megközelítési módjában sok a hasonlóság a nem irodalmi szövegek esetében: mindkettő szerint a társadalmi kontextust, a kommunikációs helyzetet és a szöveg retorikai célját kell először átlátnunk. (A funkcionalista fordításelmélet mindezek elé helyezi a fordítás célját, mint meghatározó tényezőt.) Ezt követi a különböző nyelvi szintek elemzése, a szövegszint felől haladva a lexikai-grammatikai ekvivalensek megkeresése felé, végig szem előtt tartva a nyelven kívüli tényezők érvényesülését, hatását, formai megjelenését. Vajon a két irányzat mennyiben elemzi másképp a szépirodalmi művek szövegét, mint a nem irodalmi szövegeket?

2. Nord funkcionalista megközelítése

Az alábbi pontokban Christiane Nord fenti műve alapján összegzem a szépirodalmi szövegek elemzésének funkcionalista nézeteit.

2.1. A műfordítás mibenléte

A műfordítás műalkotás, kreatív manipuláció, melyet a fordító annak érdekében végez, hogy a forrásnyelvi szöveggel analóg szöveget hozzon létre. Az analógia lényege az, hogy ugyanazt a hatást és funkciót töltsen be a célnyelvi szöveg a célnyelvi kultúrában, mint amit a forrásnyelvi szö-

veg tölt be a forrásnyelvi kultúra keretei között. Az ideális fordítás tehát ugyanazt a hatást és funkciót tölti be, mint a forrásnyelvi szöveg, de független párhuzamos műalkotás. Ugyanakkor elvárható tőle, hogy reprodukálja a forrásszöveg irodalmi szerkezetét, informálja a célnyelvi olvasót az eredeti szöveg műfajáról, művészi értékéről és nyelvi szépségeiről. Ezáltal gazdagítja a célnyelvet is.

2.2. Az irodalmi szöveg speciális vonásai

Az irodalmi mű létrehozásának és befogadásának körülményei eltérnek attól, amit az egyéb szövegek létrehozásánál tapasztalunk.

- a) A szöveg létrehozójának, a **szerzőnek a személye** erős hatással van az olvasók elvárásaira.
- b) Az író **szándéka** általában az, hogy önvizsgálatra készítse az olvasót egy nem valódi világban. Ebből következően az *expresszív funkció* erősebb, mint a referenciális.
- c) A szöveg **befogadóinak**, az olvasóknak, mivel ismerik az irodalmi kódokat, **elvárásai** vannak az adott művel szemben.
- d) A közvetítő **közeg** (írásbeliség, szóbeliség) jellemző lehet az adott kultúrára.
- e) **A hely, az idő és a motívum** szintén kultúrspecifikusak, információt közvetítenek az adott szituációról.
- f) Az **üzenetet** két mozzanat határozza meg: hogyan ábrázolja a szerző a való világot, illetve hogyan értik ezt az olvasók. Az irodalmi kód, a műfaj, a nyelvi kifejezőeszközök saját jelentéssel bírnak. A nyelvi rendszert is kreatív, olykor deviáns módon használja az író.

g) **Hatás, funkció:** az irodalmi szöveg speciális funkciója az olvasóra gyakorolt esztétikai hatás, mely az író és az olvasó folyamatos interakciója révén valósul meg. A két döntő tényező a szerző szándéka és az olvasó elvárásai.

2.3. Az irodalmi mű fordításának speciális vonásai

Az irodalmi szöveg fordítására a szövegfordítás általános vonásai és speciális vonások jellemzőek. Ezeket a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg kultúra-specifikus vonásai, valamint a befogadó egyéni tapasztalatai (szintén kultúra-specifikus tényező) határozzák meg.

Az irodalmi fordítás akkor tölti be funkcióját, ha a célnyelvi kultúrában is létrejön a művészi hatás, azaz megőrződik az író szándéka. Ez akkor lehetséges, ha a fordító helyesen **értelmezi** az író szándékát, majd sikeresen **verbalizálja**, úgy, hogy a célnyelvi olvasó is értelmezni tudja. Ehhez a célnyelvi olvasónak is kellő mennyiségű **háttérinformációra** van szüksége.

A műfordítást tehát interkulturális irodalmi kommunikációként értelmezi a szerző, s ennek értelmében határozza meg az irodalmi szövegek azon vonásait, melyek befolyásolják a fordítás módját. A kérdés tehát: hogyan működik az irodalmi kommunikáció kultúrhatárokon át? A válasz négy pontban fogalmazható meg:

(1) A hatás, vagyis a szövegíró szándéka és a szöveg közötti viszonyban:

A fordító, mint a szöveg egyik olvasója, **értelmezi** a szöveget. Mivel az irodalmi szövegek kódrendszere többértelmű elemekből áll, több interpretáció lehetséges, így a fordítás nem a szövegíró szándékát tükrözi, hanem azt, ahogy a fordító értelmezi a szövegíró szándékát.

(2) A szövegíró szándéka és az olvasó elvárása közötti kapcsolatban:

Előfordul, hogy a forrásnyelvi olvasó kevés információt vár el a szövegírótól, mivel ismeri a kulturális hátteret. A célnyelvi olvasónak viszont kevés a szövegben szereplő információ, s így a célnyelvi szöveg nem éri el célját. A kelendő mennyiségű háttér-információról a fordítónak kell gondoskodnia.

- (3) A szépirodalmi szöveg világa és a valóság világ kapcsolatában:

A fordítónak – háttérismeretei alapján – mérlegelnie kell a távolságot a forrásnyelvi, illetve a célnyelvi kultúra és a valóság között, hogy mindkét nyelvű szöveg olvasói egyforma távolságban legyenek a realitástól. A fordító eldöntheti, hogy a fordítás célja függvényében magyarázatot fűz-e a szöveg világához, vagy adaptálja, esetleg semlegesíti-e azt, hogy megőrizze a szöveg **koherenciáját**.

- (4) A szöveg és az olvasó közti kapcsolatban:

A fordítónak tudnia kell, hogy a **stilisztikai eszközök** kultúra-függőek. Ha ugyanazokat az eszközöket használja a fordításban, mint az eredeti, nem biztos, hogy ugyanazt a hatást éri el.

A fentiek szerint a hűség és az ekvivalencia kizárhatják egymást. Ezt a paradoxont azonban feloldhatjuk: a fordítás célja alapján eldönthetjük, hogy **dokumentum-típusú** (az eredeti mű jegyeit dokumentáló) vagy **instrumentális** (az eredeti mű szerzőjének szándékait a célnyelvi kultúra közönségének közvetítő) fordítást készítünk-e.

3. Coulthard az irodalmi diskurzus-elemzésről

Az irodalmi művek elemzése két tudományág találkozási területe: Értelmezésük és értékelésük az irodalomkritika feladata, míg a stilisztikai elemzés az alkalmazott nyelvtudomány hatáskörébe tartozik. A

szerzői technika és a stílusjegyek részletes elemzése nyelvészeti keretek között történhet, többek között a generatív nyelvészet fogalmain keresztül. Milyen hasonlóságok és különbségek vannak az irodalmi és a nem irodalmi szövegek elemzése között?

a) A diskurzus a mondatok használata kommunikatív aktusok kivitelezésére. A szépirodalmi szövegekben **ritka az explicit performatív megnyilvánulás**. A párbeszédek explicitálása, kibővítése nem mindig igazolható. Az idéző mondatok igéi azonban segítenek, az olvasónak is ezekből kell kielemeznie a performatív megnyilvánulásokat.

b) A kommunikáció során általában érvényesülnie kell a **kooperatív elvnek** és az abból származó **négy alapszabálynak**:

1. relevánság
2. pontosság – hűség ahhoz, amit igaznak hiszünk
3. megfelelő mértékű információ
4. megfelelő kifejezésmód.

A szépirodalmi művek írói azonban gyakran **megszegik** ezeket a szabályokat. Az író és az olvasó, valamint a szereplők egymás közötti kommunikációs cselekedeteiben egyaránt manipulál ezekkel az alapszabályokkal, az írói hatás érdekében. A szöveg szabálysértések sorozata: redundancia, ismétlődések, írásjelek, tipográfiai jelek eltérő alkalmazása stb.

c) A **drámaszövegek párbeszédei** a valódi párbeszédek elemzési technikáival elemezhetőek, bár figyelembe kell venni, hogy a drámák dialógusai pseudo-párbeszédek, intenciózusak, művészi céllal készültek. A fenti kooperatív elv alapszabályait megszegik: a szereplők a kelleténél **informatívabbak** egymással, hogy a nézőt informálhassák a háttérben meghúzódó eseményekről.

A **jellemek kibontása** is nagyrészt a konverzáció alá-fölérendeltségi viszonyain keresztül valósul meg: Az egyik szereplő irányítja a témát, a másik elfogadja, visszautasítja vagy ignorálja azt, esetleg engedélyt kér új téma bevezetéséhez. A **drámai bonyodalom** olykor szándékosan megválaszolatlanul hagyott kérdések sorozatán keresztül bontakozik ki.

- d) A diskurzuselemzés további kategóriái is szerepet kapnak: **a szöveg összetartó elemei** (koherencia, kohézió, inferencia, téma-réma), a hangvétel, írói aspektus stb., illetve mindezek rendszere, elemei. Ezeket itt nem tárgyalja a szerző.

4. Összegzés

Mindkét irányzat szerint a szövegelemzés általuk képviselt módszerei általánosíthatók az irodalmi szövegek elemzésére is, speciális szempontok alkalmazása mellett. Ugyanakkor lényeges különbségek is tapasztalhatók.

Míg a diskurzuselemzést bemutató írás az irodalmi szövegeknek csupán stilisztikai elemzésére vállalkozik, s a művek értelmezését az irodalomkritika hatáskörébe utalja, a funkcionalista írás vállalkozik a mű mint bármely szöveg értelmezésére is. Ez a különbség abból adódik, hogy Christiane Nord írása a fordításelmélet szemszögéből született, s így nem mondhat le a szöveg nyelven kívüli tényezőinek számbavételéről. Coulthard viszont az irodalmi művek elemzésének speciális jegyeire összpontosít, ezeket a beszédaktusokban ragadja meg, s nem tér ki a nyelven kívüli tényezők elemzésére.

Bár Coulthard cikke nem tartalmaz fordításelméleti megállapításokat, arra enged következtetni, hogy az adott irodalmi mű – mint eredeti alkotás – jelentése és szerkezete az irodalmi szöveg elidegeníthetetlen része, s mint ilyen, a fordítás

invariánsa. A funkcionalizmus ezzel szemben elsősorban a mű hatását véli megőrzendőnek egy eltérő kulturális környezetben, ami gyakran beavatkozást igényel az eredeti szöveg jelentéseibe és szerkezetébe.

Ez a különbség elvezet bennünket a funkcionalizmus bírálóinak szempontjaihoz:

Sok műfordító úgy érzi, a funkcionalizmus módszerei nem alkalmazhatók az irodalmi szövegek fordítására. Ezek a módszerek helyénvalók a használati utasítások, újságcikkek, hirdetések stb. esetében, ahol a szöveg elsősorban instrumentális típusú, s az adaptáció, átírás, kihagyás, bővítés stb. szükséges eszközök. Az irodalmi szövegek esetében, ahol nagyon fontos a szöveg nyelvezete, a lehető leg-szorosabban kell fordítani, s megismertetni a célnyelvi olvasóközönséget az eredeti szöveg valamennyi kulturális elemével. Mások szerint (Nord Rainer Kohlmayert említi) ha a fordító a fordítás céljára összpontosít, nem képes teljes mértékben feltárni az eredeti jelentését. Egyébként sem lehet pontosan tudni, kik alkotják a célnyelvi közönséget, s milyen elvárásaik vannak, s egy feltételezett olvasóréteg pedig nyelvi és kulturális sztereotípiákhoz vezet. Így a mély tartalmú szépirodalmi művekből könnyedebb műalkotás válhat. (Nord: 7. fejezet)

Az információ, az írói szándék, az olvasó elvárásai, az író és olvasó közötti interakció azonban mindkét írásban egyaránt az elsődleges elemzési szempontok közé tartozik. Az irodalmi művek elemzésére is érvényes tehát, hogy mindkét irányzat „felülről lefelé” közelít a szöveghez, a makro-szinttől a társadalmi és kommunikatív kontextustól halad a mikro-szint, a nyelvi, formai jegyek felé.